

EVÂİL

(الأوائل)

Deney öncesi ilk bilgiler
veya bir ilmin
dayandığı temel ilkeler;
insanlık tarihi boyunca
ilk yapılanları tesbite
çalışan ilim dalı.

Arapça'da "ilk, birinci" anlamındaki **ev-vel** kelimesinin çoğulu olan **evâil**, yaygın olarak **ilmü'l-evâil** adlı tarihî ve edebî disiplin çerçevesinde "tarihte ilkler" üzerine yazılmış eserler mânasında kullanılmakla birlikte felsefede istilâhî bir anlam kazanmıştır. İslâm mantık tarihinin öncülerinden olan Kindî ve Fârâbî'nin bu terimi "deney öncesi (a priori, aksiyom, öncel) bilgi" anlamında kullandıkları anlaşılmaktadır. Buna göre sağlıklı bir zihne sahip olan herkesin doğuştan getirdiği yatkınlıkla duyu tecrübelerine başvurmadan sahip olduğu bilgilere "el-evâilü'l-me'lûfe", "el-evâilü'l-mantıkîyye" ve "el-evâilü'l-müteârefe" (herkesin kesinlik ve doğruluğunu kavrayıp iştirak ettiği ilk bilgiler) denmektedir. Meselâ, "Bütün parçasından büyüktür; İnsan at değildir" gibi önermelere bu bilgilerle doğrudan ve tabii olarak ulaşılmaktadır (Kindî, s. 127; Fârâbî, *Risâletü't-tenbîh*, s. 233-235). Fârâbî'nin, Aristo'ya ait *el-'İbâre* adlı esere yazdığı şerhte doğuştan getirilen apaçık, tartışma ve kuşku götürmez ilk bilgileri ifade etmek üzere evâil kavramını kullandığı görülmektedir (*Şerhu'l-Fârâbî li-Kitâbi Aristûâtîs fi'l-'İbâre*, s. 83-84). Fârâbî ayrıca mantık ilmine başlamadan önce edinilecek temel bilgiler için de bu kavramı kullanmıştır (*Risâletü't-tenbîh*, s. 232). İbn Sînâ'nın, "ilk bilgiler" anlamında evâil terimine yer vermekle birlikte (*eş-Şifâ' el-İlâhiyyât*, I, 429) daha çok **evvelîyyât** kelimesini tercih ettiği ve bu terimi de yine doğuştan gelen, istidlâl ve duyu tecrübelerine dayanan, doğruluğunun anlaşılması için kendisinden başka bir açıklamanın gerekmediği aksiyomatik önermeler anlamında kullandığı bilinmektedir (*en-Necât*, s. 64-66). İbn Rüşd için de evâil aynı anlamlara gelmekte ve "el-evâilü'l-yakîniyye" şeklindeki kullanımıyla ilk bilgilerin kesinlikleri ve ispata ihtiyaç duymamaları vurgulanmaktadır (*Tehâfütü't-Tehâfüt*, s. 128).

Bu felsefî kullanımı dışında evâil denilince daha ziyade her ilmin öncülerin-

den ve tarihin ilklerinden bahseden eserler aklı gelir. Kâtib Çelebi, evâilî edebiyat ve tarihle ilgili başlı başına bir ilim olarak tanımlamakla beraber (*Kesfû'z-zunûn*, I, 199-200) evâilin başta antik felsefe metinleri olmak üzere diğer birçok eserle de ilgisi vardır. Kâtib Çelebi'nin açıklamasından hareketle evâilin daha ziyade her ilmin tarihini konu alan eserler ve dolayısıyla bir tür ilimler tarihi olduğu söylenebilir.

Evâile önem veren müslümanlar ilk sıret kitaplarında sakal ve bıyık kısaltma, dişleri misvakla yıkama, tırnakları kesme gibi bazı önemli âdetleri ilk defa uygulayanların semavî dinlerin peygamberleri veya büyükleri olduğunu tesbit etmeye çalışmışlardır. Bununla birlikte müslümanların evâile olan ilgisinin doğrudan doğruya İncil ile ve eski Yunan'dan yapılan tercümelerin etkisiyle uyan-dığı iddia edilmiştir (*EI*² [İng.], I, 758). Halbuki müslümanların kendi kültür ve geleneklerinin kaynağını araştırması tabii bir hadisedir ve bunun için evâil konusunda kaleme alınmış eski kaynaklara başvurmuşlardır.

Evâil kitaplarında verilen bilgiler İslâm öncesi dönem, Asr-ı saâdet ve daha sonrası olmak üzere üç kısma ayrılabilir. İslâm öncesine dair bilgiler Hz. Âdem'den başlatılmakta, bu arada huşafelere ve İsrâiliyat'a dayanan mâlûmat da verilmektedir. Asr-ı saâdet ve daha sonrasına dair bilgiler ise genellikle tarih ve hadis kitaplarına dayandırılmaktadır. Genel anlamda evâil kitaplarının muhtevası incelendiğinde, bu eserlerin edebiyat ve ilimler tarihi bakımından önem taşımalarının yanı sıra müslümanların kültür tarihini nasıl değerlendirdikleri konusunda da zengin bir kaynak oluşturdukları görülür.

Kâtib Çelebi evâile dair ilk eserin Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 400/1009'dan sonra) tarafından kaleme alındığını söylerse de ilk telifin İbnü'l-Kelbî'ye (ö. 204/819) ait olduğu anlaşılmaktadır (İbnü'n-Nedîm, s. 109). Günümüze gelen evâille ilgili belli başlı eserler şunlardır: 1. Ebû Bekir b. Ebû Şeybe (ö. 235/849), *el-Muşannef*. İlk tasnif edilen hadis kitaplarından biri olup evâil konusu "Kitâbü'l-Evâil" başlığı altında ele alınmıştır (VII, 247-276). Eser, Kûfe'de ilk defa kadılık yapan kişinin Süleyman b. Rebîa el-Bâhilî olduğu, ancak kırk gün zarfında kendisine hiçbir davacının başvurmadığı, bayram-

larda minberi mescid dışına ilk defa Bişr b. Mervân'ın çıkardığı gibi hususlarla başlamakta, Resûl-i Ekrem ile daha önceki peygamberlerin, ashap ve tâbiîn ile daha sonraki dönemlerde yaşayanların yaptığı kaydedilen ilk hareketleri, herhangi bir sıra gözetmeden 315 rivayet halinde senedleriyle birlikte zikretmektedir. 2. İbn Kuteybe, *el-Evâ'il*. Eserde emîr hitabıyla ilk defa selâmlanan kişinin Muğire b. Şu'be olduğu söylenmektedir. Daha sonra zikredilen ilklerden biri de Konstantiniye'nin kapısına kılıcıyla ilk defa vurup Bizans ülkesinde ilk ezanı okuyan, Mesleme b. Abdülmelik kumandasında İstanbul kuşatmasına katılan Abdullah b. Küleyb'dir. Eserdeki bilgiler senedsiz olarak nakledilmektedir. Müellifin *el-Ma'ârif*'te (s. 551-558) bir bölüm halinde ele aldığı konular Muhammed Bedreddin el-Kahvecî tarafından müstakil bir kitap olarak yayımlanmıştır (Dimaşk 1407/1987). 3. İbn Ebû Âsım en-Nebîl, *el-Evâ'il*. Eser, ilk yaratılan şeyin kalem olduğuna dair üç ayrı rivayetle başlamakta ve 194 rivayeti senedleriyle birlikte zikretmektedir. Kitaptaki rivayetler Ebû Hâcir Muhammed Saîd b. Besyûnî Zağlûl tarafından titiz bir çalışma ile tahkik edilmiştir (Beyrut 1407/1987). 4. Taberânî, *Kitâbü'l-Evâ'il*. Seksen altı rivayetin senedleriyle birlikte yer aldığı bu eser Süyûtî'nin *el-Vesâ'il*'i ile birlikte yayımlanmıştır (Beyrut 1406/1986). 5. Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Evâ'il*. Süyûtî tarafından ihtisar edilen eser (aş. bk.) birkaç defa basılmıştır (Medine 1966; Dimaşk 1975-1976, 1984; Riyad 1401/1981). 6. Bedreddin eş-Şiblî, *Meḥâsinü'l-vesâ'il fi ma'rifeti'l-evâ'il*. Müellif, zamana nisbet edilmeksizin ilk varlığın Allah Teâlâ, ensardan ilk müslümanın Sa'd b. Zürrâe olduğunu zikrederek yaratıkların ilkleriyle eserine başlamakta, Hz. Âdem'den Hz. Peygamber'e kadar geçen çağlarda, Asr-ı saâdet, Hulefâ-yı Râşidîn devri ve daha sonraki dönemlerde meydana gelen ilkleri, ayrıca giyim kuşamda ve ilmî konularla âhîret hayatında meydana gelecek ilkleri geniş bir şekilde ele almaktadır. Zehebî ve Safedî gibi âlimlerin takdirle karşıladığı eser Muhammed Altuncî tarafından yayımlanmıştır (Beyrut 1412/1992). 7. Takıyyüddin Ebû Bekir b. Zeyd el-Cerrâî, *el-Evâ'il*. Fıkıh kitaplarının tertibine göre (tahâret, salât, zekât, savm, hac vb.) yirmi bab halinde telif edilen eserde bazı konularda ilk yazılan kitaplara bir bölüm ayrıl-

muş, birbiriyle ilgisi bulunmayan çeşitli ilkler de son bölümde zikredilmiştir. Eser müellif nüshası esas alınarak Âdil Füreycât tarafından neşredilmiştir (Dimaşk - Beyrut 1409/1988). 8. Süyûtî, *el-Vesâ'il ilâ ma'rifeti'l-(müsâmereti'l-)Evâ'il*. Süyûtî bu çalışmasında Ebû Hilâl el-Askerî'nin *el-Evâ'il*'ini özetlemekle beraber bu eseri pek çok ilâve ile birlikte fıkıh bablarına göre yeniden düzenlemiştir. Kitap İbrâhim el-Adevî ve Ali Muhammed Ömer tarafından yayımlanmıştır (Kahire 1980). Adı bilinmeyen bir müellif, Süyûtî'nin bu eserinde gördüğü hatalara dair *Tezkiretü'l-evâ'il fi işlahi Kitâbi'l-Vesâ'il ilâ ma'rifeti'l-Evâ'il* adıyla bir eser yazmıştır (Brockelmann, II, 253). 9. Ali Dede Bosnevî, *Muḥâḍarâtü'l-evâ'il ve müsâmerâtü'l-evâ'ir*. Müellif Süyûtî'nin eserini esas alıp rivayetlerin senedlerini ve kaynaklarını muhafaza etmişse de tarih ve edebiyatla ilgili kitapları taramak suretiyle ona birçok ilâvede bulunmuştur. Eser ilkler ve sonlar olmak üzere iki bölümden meydana gelmektedir. Otuz yedi babdan oluşan ilkler bölümü kitap, kalem, yazı, şiir, şairler, kadılar, isimler, lakaplar ve ibadetler gibi pek çok konuyu ele almaktadır. Sonlar bölümü ise Kur'an-ı Kerîm, halifeler, sultanlar ve âhiret hayatıyla ilgili konuları ihtiva eder. Kitabın çeşitli baskıları yapılmıştır (Bulak 1300; Kahire 1311, 1314; Beyrut 1398/1978 [Bulak baskısından ofset]). 10. Muhammed Takî et-Tüsterî, *el-Evâ'il*. Şîî olan müellif çeşitli eserleri tarayarak muhtelif konulara dair ilkleri tesbit etmeye çalışmıştır (baskı yeri yok, 1363). Evâile dair eser yazan diğer Şîî müellifler hakkında Âgâ Büzürg-i Tahrânî kısa bilgiler vermektedir (*ez-Zer'â ilâ teşânî fi's-Şî'a*, II, 471-472).

Diğer evâil kitapları arasında Ali b. Muhammed el-Medâinî'nin (ö. 225/840) *el-Evâ'il* (İbnü'n-Nedîm, s. 116), Ebû Arûbe el-Harrânî'nin *el-Evâ'il* (Sezgin, I, 176), Mısırlı tabip Ebû Ya'kûb İshak b. Süleyman el-İsrâîlî'nin *el-Evâ'il ve'l-eḳâvîl* (*İzâhu'l-meknûn*, II, 275), Merzûbânî'nin eski İran tarihiyle Mu'tezile'ye dair bilgiler ihtiva ettiği söylenen *el-Evâ'il* (İbnü'n-Nedîm, s. 148), İbn Hacer el-Askalânî'nin *İḳâmetü'd-delâ'il 'alâ ma'rifeti'l-evâ'il* (*Keşfü'z-zunûn*, I, 134) ve Şemseddin İbn Tolun'un *'Unvânü'r-resâ'il fi ma'rifeti'l-evâ'il* (*El'2* [İng.], I, 759) adlı eserleri zikredilebilir.

BİBLİYOGRAFYA:

İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef* (nşr. Kemâl Yûsuf el-Hûtî), Beyrut 1409/1989, VII, 247-276; İbrâhim b. Muhammed el-Beyhâkî, *el-Meḥâsin ve'l-mesâuî* (nşr. Muhammed Süveyd), Beyrut 1408/1988, s. 411-414; Kindî, *Felsefî Risâleler* (trc. Mahmut Kaya), İstanbul 1994, s. 127; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Ukkâşe), s. 551-557; Fârâbî, *Risâletü't-tenbîh 'alâ sebtil's-sa'ade* (nşr. Sehbân Halifât), Amman 1987, s. 232-235; a.mlf., *Şerhu'l-Fârâbî li-Kitâbi Aristotâls fi'l-'İbâre*, Beyrut 1971, s. 83-84; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Teceddüd), s. 109, 116, 148; İbn Sînâ, *eş-Şifâ' el-İlâhiyyât (1)*, s. 429; a.mlf., *en-Necât* (nşr. Muhyiddin Sabrî el-Kürdî), Kahire 1357/1938, s. 64-65; İbn Rüşd, *Tehâfütü't-Tehâfüt* (nşr. M. Bouyges), Beyrut 1930, s. 128; Süyûtî, *el-Vesâ'il ilâ ma'rifeti'l-evâ'il* (nşr. İbrâhim el-Adevî — Ali Mahmûd Ömer), Kahire 1980; *Keşfü'z-zunûn*, I, 134, 199-200; R. Goeschel, *Die Kitâb al-awâ'il: Eine Literarhistorische Studie*, Halle 1867; *İzâhu'l-meknûn*, II, 275; Sezgin, GAS, I, 176; Brockelmann, GAL (Ar.), II, 253; Âgâ Büzürg-i Tahrânî, *ez-Zer'â ilâ teşânî fi's-Şî'a*, Beyrut 1983, II, 471-472; F. Rosenthal, "Avâ'il", *El'2* (İng.), I, 758-759.

ALPARSLAN AÇIKGÖÇ

EVÂİLÜ'L-MAKÂLÂT

(أوائل المقالات)

Şeyh Müfid'in
(ö. 413/1022)

İmâmîyye akaidine dair eseri.

Tam adı *Evâ'ilü'l-makâlât fi'l-meḳāhibi'l-muḥtârât*'tır. Müellif kitabının başında, muhtemelen Şerîf er-Radî'yi kasdederek "eş-Şerîf en-Nakîb" diye andığı âlimin Şîa ile Mu'tezile arasındaki görüş farklılıklarına dair fikirlerini anlatacağını, ardından da İmâmîyye Şîası ile Mu'tezile de dahil olmak üzere diğer mezheplerin akaid konularına ilişkin görüşlerini mukayeseli bir şekilde inceleyeceğini, böylece İmâmîyye için güvenilir bir temel eser meydana getireceğini söyler.

Dört bölümden (bab) oluşan eserde ilk üç bölüm Şerîf en-Nakîb'in, asıl muhtevayı teşkil eden dördüncü bölüm ise müellifin görüşlerini ihtiva eder. Birinci bölümde "teşeyyu" ile "i'tizâl" kelimeleri üzerinde durulur. Burada önce teşeyyuun sözlük ve terim anlamları açıklanarak bunun Şîî firkalar içinde İmâmîyye'ye verilmesi gereken bir isim olduğu, daha sonra da i'tizâl kökünden türetilen Mu'tezile kelimesinin Vâsıl b. Atâ tarafından "menzile beyne'l-menzileteyn" görüşünün ileri sürülmesiyle ortaya çıktığı ve bu ilkeyi benimseyenlerin ancak bu adla anılması gerektiği ifade edilir. İkinci bölümde İmâmîyye teriminin, Şîa-

nin imâmet telakkisini benimseyen ve onu Hz. Hüseyin nesline hasredip Ali er-Rızâ ile devam ettiğini kabul eden gruba mahsus bir isim olduğu, diğer Şîa gruplarının ise özel görüşleri sebebiyle farklı isimler aldıkları zikredilir. Üçüncü bölümde, başta imâmet konusu olmak üzere İmâmîyye'nin üzerinde ittifak ettiği itikadî esaslar ele alınır. Bu bölümde ayrıca imâmet ilkesi karşısında yer alan grupların tekfiri, akıl-nakil ilişkisi, nebî ve resul kavramları, rec'at, bedâ, şefaât ve kebîre konuları İmâmîyye anlayışı çerçevesinde işlenir.

Evâ'ilü'l-makâlât'ın dördüncü bölümü Şeyh Müfid'in itikadî konulara dair kendi görüşlerini ihtiva eder ve bunların on iki imamdan nakledilen ilkelere uygun olduğu vurgulanır. Burada önce tevhid, sıfatlar, kelâm sıfatının hudûsü, ilâhî isim ve sıfatların tevkîfî oluşu, ilim sıfatının ezeliyeti, ahval teorisinin reddi, kullara ait fiillerin kendi güçleri (istitâat) ve iradeleriyle gerçekleşmesi, mârifetullahın kesbîliği gibi ulûhiyyet konularına yer verilir. Daha sonra peygamberlerin mâsum oluşu, Kur'an'ın i'câz yönleri, imamların mâsumiyeti, onların gaybın yanı sıra çeşitli dil ve sanatları bilmeleri, *gaybet** döneminde on ikinci imamların irtibatı sağlayan sefirlerin (süferâ-i erbaa, nüvvâb-ı erbaa) ve *bab**'ların mucize göstermeleri, imamların meleklerin sözlerini işitmeleri ve gördükleri rüyaların sadık olduğu gibi çoğu imâmete dair meseleler ele alınır. Bölümün bundan sonraki kısmında, ölen herkesin Hz. Peygamber'i ve Hz. Ali'yi göreceği rivayetiyle başlanarak kıyamete dair bazı konulara yer verilir; ardından bedâ, büyük günah işleyeninin durumu, tövbe, bilgi bahsi, bazı âhiret meseleleri, dârü'lislâm ve dârülküfür kavramları gibi değişik konulara temas edilir. Eserin Çerendâbî neşrinde üç sayfalık bir hacme sahip bulunan tabiat felsefesi bahisleri (s. 119-121) İbrâhim el-Ensârî neşrinde hayli genişlemiş (s. 96-104, 127-133) ve bu bahisler arasında dağınık bir şekilde âhiretle ilgili bazı konular, irade ve nesih gibi meseleler de ele alınmıştır. Kitabın sonunda yer alan ve *Evâ'ilü'l-makâlât*'a eklenmek üzere Şeyh Müfid tarafından Şerîf er-Radî'ye (veya Şerîf er-Radî tarafından Şeyh Müfid'e) sorulduğu belirtilen altı sayfalık kısımda ise peygamberlerin ve imamların mâsumiyeti, Hz. Peygamber'in nübüvvetten sonra yazı yazmasını bildiği, duyuların algılama şekli ve son olarak da müslümanlar arasında ortaya çıkacak